

УДК 330.3

Владислав Пасенко

Vladyslav Pasenko

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ****THE MAIN FEATURES OF HUMAN CAPITAL FORMATION
IN MODERN CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

У статті розкрито і досліджено сучасні аспекти формування та розвитку людського капіталу в сучасних умовах глобалізації. Визначено особливості ранжування країн світу за показниками індексу розвитку людського потенціалу. Виокремлено основні складові сталого людського розвитку. Досліджено динаміку зміни показників людського розвитку. Проаналізовано економічні, екологічні та соціальні загрози сталому розвитку людського потенціалу.

Ключові слова: людський капітал, індекс, потенціал, розвиток, загрози.

Постановка проблеми. Розвиток світового господарства на сучасному етапі вимагає нових підходів до розробки сучасних методів якості корпоративного управління, в яких на перший план висувається людський капітал, на протипагу матеріалізованим цінностям. Певною мірою відбувається зміна ключових ресурсів розвитку, коли вирішальним фактором стає не простір із закріпленим на ньому виробництвом, а наявність мобільних фінансів і людський інтелект. Саме на такій основі і відбувається формування нового типу економічного зростання на основі людського капіталу та інновацій.

Крім того, в сучасних умовах конкурентні переваги економіки, можливості її модернізації безпосередньо визначаються накопиченим у країні та задіяним людським капіталом. В умовах прояву кризових явищ трактування людського капіталу набуває подальшого розвитку і глибокого понятійного спектра; воно включає в себе, перш за все, здатність особистості проявляти соціальну адаптованість у суспільстві і адекватність трансформаційним процесам, в яких здібності та знання людини є основним чинником економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування та розвитку людського капіталу знайшли своє відображення у працях вітчизняних та закордонних дослідників, таких як: Л. Вальрас, Дж. М. Кларк, Ф. Ліст, А. Маршалл, Дж. Мілль, Ф. Сей, І. Фішер, В. Антонюк, С. Бандур, В. Близнюк, Д. Богиня, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Б. Данилишин, В. Данюк, І. Дунаєв, Т. Заяць, Г. Зелінська, А. Колот, В. Куценко, О. Левченко, Е. Лібанова, О. Макарова, В. Онікієнко, М. Семикіна та інші. Разом з тим, людський капітал набуває все більшого значення в процесі формування конкурентоспроможності сучасних економік, що свідчить про доцільність подальшого опрацювання теоретичних та практичних засад людського розвитку в сучасних умовах глобалізації.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є поглиблення теоретичних засад та висвітлення практичних аспектів формування людського капіталу у сучасному світовому господарстві. Досягнення мети стало можливим шляхом виконання таких завдань: визначення ключових акцентів сучасних концепцій людського розвитку; аналіз основних індикаторів формування людського капіталу під впливом глобалізації; дослідження основних загроз сталому людському розвитку.

Виклад основного матеріалу. Людський капітал у сучасній економічній науці займає центральне місце у дослідженнях сучасних науковців, особливої актуальності в той же час набувають міжнародні аспекти його формування та реалізації. Величезний вплив на сучасне розуміння розвитку людського потенціалу справили теоретичні розробки лауреата Нобелівської премії з економіки (1998 р.) Амартія Сена. У 1989 р. ним була опублікована робота «Розвиток як свобода» [8], в якій був використаний підхід, іменованій «підходом з точки зору можливостей» (capability approach). А. Сен розглядав процес розвитку як процес розширення можливостей людини, а не зростання тільки матеріального чи економічного добробуту.

Мету суспільного розвитку він вбачав не в безмежному збільшенні виробництва, а в створенні можливостей для розширення вибору людьми: вибору здійснювати більше справ, жити довго, врятуватися від хвороб, яких можна уникнути, мати доступ до знань. Цей процес А. Сен пов'язував із розширенням свобод людини, з тим, щоб вибрати з більшої кількості варіантів найбільш бажані.

Саме на основі концепції А. Сена було дано визначення розвитку як процесу, в центрі якого знаходиться людина. Згодом ця та інші ідеї були об'єднані групою експертів ПРООН і стали основою концептуального підходу до людського розвитку, який вперше був представлений у Глобальній доповіді про людський розвиток за 1990 р. [2]. За визначенням ПРООН, «Людський розвиток – це процес забезпечення людей більш широким вибором. Принципово, цей вибір може бути нескінченним і змінюватися з часом. Але на всіх рівнях розвитку головними аспектами людського розвитку є можливість прожити довге і здорове життя, придбати знання і мати доступ до ресурсів, необхідних для гідного рівня життя. У тому випадку, якщо немає доступу до цих основних виборів, у людини не буде доступу і до інших можливостей» [2, с. 10].

На нашу думку, для того щоб розвиток суспільства був гармонійним і стійким, необхідно враховувати комплекс факторів, які створюють об'єктивні передумови людського прогресу, – зокрема, екологічні, демографічні та гендерні чинники. Не менш важливим для людського розвитку є забезпечення сприятливого інституційного середовища, що формується на основі ефективної взаємодії держави, приватного сектора та громадянського суспільства.

У той же час, як зазначає О. А. Грیشнова [1, с. 151], як для кожної окремої людини, так і для нації, суспільства загалом важко знайти іншу цінність, якій би здоров'я поступалося за своєю роллю та впливом на усі інші аспекти життєдіяльності. У свою чергу, низький рівень суспільного здоров'я населення стає однією із серйозних перешкод економічного зростання країни.

Крім того, однією з найважливіших складових людського розвитку є освіта, яка справляє визначальний вплив на вирішення цілого ряду соціальних, економічних, політичних і гуманітарних проблем. Не випадково, що з переліку показників індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), прийнятих на міжнародному рівні, два характеризують освітній рівень країни: а) грамотність серед дорослого населення; б) охоплення населення початковою, середньою та вищою освітою [3–5]. Надважливе значення освіти та професійного розвитку як передумови та чинника людського потенціалу, визнання їх високими цінностями людини та суспільства обумовило прийняття Міжнародною організацією праці у 1975 р. Конвенції про розвиток людських ресурсів [7].

Варто відзначити, що у ХХІ ст. людина є провідним ресурсом, який використовується з метою створення товарів і послуг [6, с. 225]. Лише ефективне використання людського ресурсу дасть змогу створювати нові види продукції, що, у свою чергу, сприятиме інноваційному розвитку виробництва. Світовий досвід доводить, що ті підприємства та установи, які успішно використовують інтелектуальний потенціал персоналу, швидко підвищують конкурентоспроможність і займають провідне місце на ринку та в житті суспільства.

Показники індексу людського розвитку за підсумками 2014 р. відображають прогрес у сфері розвитку, досягнутий за останні роки, і дають можливість побачити актуальні тенденції у сфері розвитку людського капіталу в окремих країнах світу. Згідно з останніми даними, опублікованими у Доповіді ПРООН щодо людського розвитку «Забезпечення стійкого прогресу людства: зменшення уразливості та формування» (2014 р.), відзначається, що рівень людського розвитку продовжує зростати, але темпи його зростання знизилися в усіх регіонах світу, тому визначений прогрес є порівняно нестабільним. Так, у країнах Північної Африки, Близького Сходу, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, а також Латинської Америки і Карибського басейну середньорічні темпи зростання людського розвитку знизилися майже вдвічі.

Так, за результатами 2014 р. рейтинг досягнень у сфері розвитку людського потенціалу очолює Норвегія, яка займала перше місце з 2001 р. по 2006 р., потім поступилася ним Ісландії, проте в 2008 р. повернулася на вершину рейтингу і весь цей час продовжує лідирувати. За підсумками 2013 р. значення ІЛР для Норвегії зафіксовано на рівні 0,944 (табл. 1).

Найбільш різкий спад показників індексу людського розвитку (ІЛР) зафіксовано у Центрально-Африканській Республіці, Лівії та Сирії, в яких тривають збройні конфлікти. В цілому, темп прогресу щодо ІЛР практично на однаковому рівні зафіксовано в групі країн з низьким і середнім рівнем людського розвитку, що вказує на поступове звуження розриву між країнами з більш високим і більш низьким рівнем людського розвитку.

У групі країн з високим рівнем ІРЛП з-поміж держав колишнього СРСР разом з Росією знаходяться: Білорусь (53-є місце), Казахстан (70-е), Азербайджан (76-е), Грузія (79-е), Україна (83-є) і Вір-

менія (87-е місце). Інші пострадянські держави включені до групи країн із середнім рівнем розвитку: Туркменістан (103-є місце), Молдова (114-е місце – найнижчий показник у Європі), Узбекистан (116-е), Киргизстан (125-е) і Таджикистан (133-є місце). З усіх держав колишнього СРСР тільки країни Балтії змогли увійти до першої групи держав з дуже високим рівнем людського розвитку: Естонія посідає 33-є місце, Литва – 35-е, Латвія – 48-е місце.

Замикають рейтинг держави з найнижчим рівнем розвитку людського потенціалу. Всі країни останньої п'ятірки розташовані в Африці на південь від Сахари: Сьєрра-Леоне, Чад, Центральноафриканська Республіка, Демократична Республіка Конго і Нігер (останнє місце за показниками ІРЛП – 0,304). У цих країнах надзвичайно низька тривалість життя – від 40 до 50 років, вкрай несприятливе соціально-економічне середовище, низька грамотність населення – вміють читати і писати не більше 30 % усіх жителів, а дохід на душу населення становить менше 1000 дол. на людину в рік. Незважаючи на частковий прогрес, досягнутий останніми роками, ці країни, як і раніше, страждають від бідності, обмежених можливостей у сфері освіти, а також низької тривалості життя, значною мірою обумовленої смертністю від хвороб, таких як малярія і СНІД. У ряді країн ці проблеми посилюються руйнівними наслідками збройних конфліктів.

Таблиця 1

Значення індексу розвитку людського потенціалу за складовими та групами країн*

Країни		ІРЛП (HDI)	Тривалість життя	Тривалість навчання	Очікувана тривалість навчання	ВВП
№ у світі		2013	(роки) 2013	(роки) 2012	(роки) 2012	(2011 дол. США) 2013
Країни з дуже високим рівнем ІРЛП						
1	Норвегія	0,944	81,5	12,6	17,6	63 909
5	США	0,914	78,9	12,9	16,5	52 308
40	ОАЕ	0,827	76,8	9,1	13,3	58 068
Країни з високим рівнем ІРЛП						
53	Білорусія	0,786	69,9	11,5	15,7	16 403
69	Туреччина	0,759	75,3	7,6	14,4	18 391
83	Україна	0,734	68,5	11,3	15,1	8 125
Країни з середнім рівнем ІРЛП						
103	Туркменістан	0,698	65,5	9,9	12,н6	11 533
114	Молдова	0,663	68,9	9,8	11,8	5 041
135	Індія	0,586	66,4	4,4	11,7	5 150
Країни з низьким рівнем ІРЛП						
145	Непал	0,540	68,4	3,2	12,4	2 194
169	Афганістан	0,468	60,9	3,2	9,3	1 904
187	Нігер	0,337	58,4	1,4	5,4	873

*Складено автором на основі джерела [5].

Варто відзначити, що саме ці країни демонструють високі показники бідності. Інформативним у цьому плані є індекс багатовимірної бідності, за яким ранжуються країни з середнім та низьким рівнем розвитку людського потенціалу. Країни з дуже високим та високим рівнем розвитку людського потенціалу не аналізуються, тому що вони демонструють відносно високі темпи економічного розвитку.

Найбільшу чисельність бідного населення зафіксовано в Гаїті, що становить 50,2 % від загальної кількості населення, а найменшу – 1,7 % в Боснії та Герцеговині. Найбільшу інтенсивність позбавлення бідності має Камерун – 54 %, а найменшу – Боснія та Герцеговина. Найбільший відсоток населення, що знаходиться близько до багатовимірної бідності, має Конго – 26,2 %, а найменший – Боснія та Герцеговина – 3,2 %. Найбільший відсоток населення, яке перебуває у важкій бідності, має Пакистан – 26,2 %, а найменший – Бразилія – 0,5 % (табл. 2).

Таблиця 2

Показники індексу багатомірної бідності за складовими, 2013 р.*

№	Країни	Населення в багатомірній бідності			Населення близько до багатомірної бідності (%)	Населення у важкій бідності (%)
		Індекс багатомірної бідності	Чисельність			
			(%)	('000)	(%)	(%)
1	Бангладеш	0,237	49,5	75610	47,8	21,0
2	Беліз	0,030	7,4	23	41,2	1,5
3	Боснія та Герцеговина	0,006	1,7	65	37,3	0,0
4	Бразилія	0,012	3,1	6083	40,8	0,5
5	Камерун	0,260	48,2	10187	54,1	27,1
6	Конго	0,192	43,0	1866	44,7	12,2
7	Гана	0,144	30,5	7559	47,3	12,1
8	Гаїті	0,242	50,2	5104	48,1	20,1
9	Перу	0,043	10,4	3132	41,4	2,1
10	Пакистан	0,237	45,6	83045	52,0	26,5

*Складено автором на основі джерела [5].

Як вже зазначалося, найважливішими елементами сталого людського розвитку є здоров'я, освіта і рівень добробуту у країнах світового господарства. Тому, доцільно проаналізувати внесок кожного елемента у процес подолання бідності в цілому у країнах з низькими показниками ІРЛП (рис. 1).

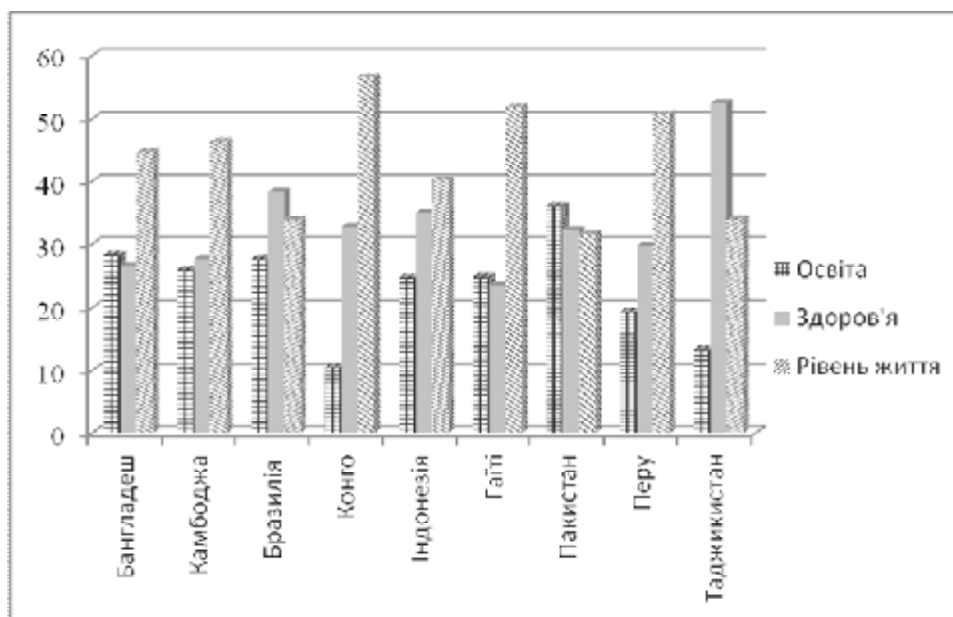

Рис. 1. Частка елемента сталого людського розвитку у процесі подолання бідності, %*

*Складено автором на основі джерела [5].

Так, найбільший внесок у позбавлення загального рівня бідності у сфері освіти продемонстрував Пакистан – 36,2 %, у сфері здоров'я – Казахстан – 83,9 %, у сфері рівня життя – Конго – 56,6 %.

Проаналізувавши середньорічні темпи зростання індексу розвитку людського потенціалу за трьома етапами: перший етап – 1980 – 1990 рр., другий етап – 1990 – 2000 рр. і третій етап – 2000 – 2013 рр., слід відзначити неоднакові тенденції його формування протягом визначених періодів. Так, для країн з високим рівнем ІРЛП найбільш сприятливим видався період 1990 – 2000 рр., у той же час слід відзначити зниження показників розвитку людського потенціалу протягом 2000 – 2013 рр. (табл. 3).

Таблиця 3

**Показники середньорічного зростання індексу розвитку людського потенціалу
за групами країн***

Місце в світовому рейтингу	Країни	Середньорічне зростання ІРЛП (%)		
		1980 – 1990	1990 – 2000	2000 – 2013
Країни з дуже високим рівнем розвитку ІРЛП				
1	Норвегія	0,59	0,8	0,28
5	США	0,39	0,29	0,26
31	Катар	0,35	0,71	0,37
41	Чилі	0,96	0,67	0,68
49	Аргентина	0,43	0,81	0,55
Країни з високим рівнем розвитку ІРЛП				
50	Уругвай	0,49	0,69	0,5
58	Болгарія	0,57	0,25	0,66
79	Бразилія	1,16	1,1	0,67
91	Китай	1,72	1,66	1,52
102	Домініканська республіка	1,12	0,91	0,63
Країни з середнім рівнем розвитку ІРЛП				
103	Монголія	0,71	0,5	1,43
113	Болівія	1,17	1,04	0,63
129	Марокко	1,41	1,37	1,23
135	Індія	1,58	1,15	1,49
142	Бангладеш	1,29	1,71	1,62
Країни з низьким рівнем розвитку ІРЛП				
145	Непал	3,09	1,47	1,42
152	Камерун	1,19	-0,15	1,18
166	Судан	0,33	1,2	1,59
180	Бурунді	2,37	-0,03	2,29
187	Нігер	1,34	1,86	1,95

*Складено автором на основі джерела [5].

В останній доповіді про людський розвиток у світовому господарстві відзначається, що економічні, соціальні та екологічні потрясіння мають великий вплив на життя людей, тому їх усунення є основним завданням для підтримки та просування людського розвитку. Непередбачувані зміни економічного розвитку, зміни у навколишньому середовищі та соціальному становищі можуть мати драматичні дестабілізуючі ефекти – обмеження теперішніх та майбутніх індивідів і сімей, що зрештою перешкоджають суспільному прогресу в цілому.

Відзначимо, що різкі коливання цін та нестабільна економічна активність (зокрема в умовах глобальної кризи 2007 – 2008 рр.), коливання цін на сировинні товари (з 2007 р.) становлять істотну загрозу середовищу людського існування та розвитку соціальної згуртованості, у той час як формування невизначеності у середовищі розвитку людського капіталу значно впливає на прийняття рішень та ризикованість суспільного розвитку.

За останні кілька десятиліть світ пережив глибокі фінансові кризи, які швидко поширювалися на інші сектори економіки, створюючи невизначеність, що негативно впливає на процес стабільного людського розвитку.

Зокрема, за період 2007 – 2009 рр. внаслідок негативного впливу світової фінансової кризи глобальне безробіття зросло майже на 30 млн. осіб, у той час як поточні оцінки рівня безробіття у різних країнах залишаються набагато вищими докризових рівнів і загрожують соціальній стабільності. Економічні потрясіння можуть мати довгострокові негативні наслідки, особливо якщо вони викликають цикл загроз людського розвитку. Так, природні катастрофи та політичні потрясіння, такі як посухи та державні перевороти, як правило, мають сильний негативний вплив на сталий людський розвиток. Більш часті та інтенсивні екологічні лиха руйнують сталий уклад життя, позбавляють засобів для існування, пошкоджують фізичні інфраструктури та ламкі екосистеми. Вони можуть погіршити можливості людини і загрожувати людському розвитку в усіх країнах, особливо в найбідніших та найураз-

ливіших. Більш високі рівні доходів і соціально-економічного статусу визначають більшу здатність абсорбування збитків і життєстійкість.

Висновки. Таким чином, сучасний прогрес у сфері технологій, освіти, науки та доходів все більшою мірою забезпечує людству більш довге, здорове та безпечне життя. Проте, в той же час у сучасному світовому господарстві дуже поширене відчуття нестабільності. Серед сучасних науковців у сфері людського розвитку підкреслюється необхідність сприяння розширенню можливостей вибору, з одного боку, та захисту досягнень у сфері формування людського капіталу – з другого. Вважаємо за доцільне відзначити важливість виявлення стійких видів уразливості стабільному людському розвитку та здійснення боротьби з ними шляхом формування життєстійкості та зростання здатності людей протистояти різного роду потрясінням – природним, фінансовим та ін. Слід зазначити, що більшість з таких потрясінь можна подолати за допомогою правильної політики і високого рівня соціальної відповідальності та єдності. Своєчасно задіяні механізми раннього попередження соціальної нестабільності та помірні інвестиції певною мірою можуть зменшити рівень уразливості та сформувати життєстійкість. Таким чином, сучасна концепція людського розвитку буде неповною, якщо вона не включатиме аналіз сучасних загроз стабільному розвитку людського капіталу. Слід вчасно виявляти уразливі групи та адресно впливати на них, скорочуючи, таким чином, суспільну нерівність, і протидіяти структурній уразливості глобального людського розвитку.

References

1. Hrishnova, O. A. (2006) *Liudskiy rozvytok*. Kyiv, KNEU, 308 s.
2. Human Development Report 1990. Concept and measurement of human development [Internet]. Available from: <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/chapters/>>
3. Human Development Report 2011. Sustainability and equity: a better future for all [Internet]. United Nations Development Programme (UNDP), N. Y. Available from: <<http://hdr.undp.org/>> [accessed 27 July 2014].
4. Human Development Report 2013. The rise of the South: human progress in a diverse world [Internet]. United Nations Development Programme (UNDP), N. Y. Available from: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf> [accessed 27 July 2014].
5. Human Development Report 2014. Sustaining human progress: reducing vulnerabilities and building resilience [Internet]. United Nations Development Programme (UNDP), N. Y. Available from: <<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>> [accessed 27 July 2014].
6. Hunko, V. I. (2010) Vplyv chynnykiv zovnishnoho seredovyshcha na formuvannya intelektualnoho potentsialu yak chynnyka liudskoho rozvytku. *Aktualni problemy ekonomiky*, 8 (110), s. 224–228.
7. Pro profesiinu orientatsiiu ta profesiinu pidhotovku v haluzi rozvytku liudskykh resursiv. Konventsiiia MOP № 142 (1975). Konventsii ta rekomendatsii, ukhvaleni Mizhnarodnoiu orhanizatsiieiu pratsi. Zheneva: Mizhnarodne biuro pratsi, s. 1025–1028.
8. Sen, A. (2014) Razvitiye kak svoboda. Per. s anhl. y red. N. R. Nureeva. Lyber: Myssyia, 430 s.

Vladyslav Pasenko

THE MAIN FEATURES OF HUMAN CAPITAL FORMATION IN MODERN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

The aim of the article is to deepen theoretical principles and make clear practical aspects of human capital formation in modern global economy. It is possible to reach this aim by accomplishment of the following tasks: the determination of key accents of modern concepts of human development, the analysis of the main indicators for human capital formation under the influence of globalization, the research of the main threats to sustainable human development.

Modern aspects of human capital formation and development in modern conditions of globalization are analyzed in the article. The features of countries' ranking according to human development index are determined. The main components of sustainable human development are considered. The dynamics of human development indexes change is analyzed. Economic, environmental and social threats to sustainable human development are investigated.

Keywords: human capital, index, capacity, development, threats.

Рецензенти: Л. О. Петкова, д.е.н., професор, зав. кафедри міжнародної економіки Черкаського державного технологічного університету; Л. О. Кібальник, д.е.н., Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького.